

OBYWATELSKI KLUB PARLAMENTARNY WOBEC SYTUACJI NA LITWIE W LATACH 1989–1991 W ŚWIEŁIE DOKUMENTÓW ARCHIWUM SENATU I BIBLIOTEKI SEJMOWEJ¹

Agnieszka Małgorzata Kastory

Uniwersytet Jagielloński

ABSTRACT

CITIZENS' PARLIAMENTARY PARTY AND THE SITUATION IN LITHUANIA IN THE YEARS 1989-1991 IN THE LIGHT OF THE DOCUMENTS FROM THE SENATE ARCHIVE AND SEJM LIBRARY

In the years 1990–1991 Poland adopted a two-track policy in relations with the Soviet Union, which were based on treating the USSR and its republics as separate entities. Under this policy, MPs of the Citizens' Parliamentary Party (OKP) played an active role in maintaining contacts with Lithuanian MPs from Sajudis, whom they treated as natural partners because the political views were similar on both sides. Members of OKP consistently and unconditionally supported Lithuania's aspirations to independence and did not condition their support on guarantees of rights for the Polish minority. They took numerous trips to Lithuania, and in January 1991 they created a metaphorical bridge between Warsaw and Vilnius, signing petitions demonstrating solidarity with the Lithuanian struggle for independence. At the same time, however, they treated Lithuanian authorities with increasing reserve due to the dispute over the rights of the Polish minority and the rise of anti-Polish sentiment in Lithuania, which was in line with the policy pursued by Skubiszewski.

Key words: Citizens' Parliamentary Party (OKP), Sajudis, two-track policy, Lithuania, national minorities

Słowa kluczowe: Obywatelski Klub Parlamentarny (OKP), Sajudis, polityka dwutorowości, Litwa, mniejszości narodowe

---

¹ Tekst powstał w ramach projektu nr 11H13046582 *Dokumenty przełomu. Polska transformacja ustrojowa w latach 1989–1991 w dokumentach Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” oraz Komitetów Obywatelskich „Solidarność”, kierowanego przez Irenę Annę Słodkowską, finansowanego przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki.*

Obywatelski Klub Parlamentarny (dalej: OKP) powstał 23 czerwca 1989 roku. Liczył 99 senatorów i 161 posłów. Jego przewodniczącym został Bronisław Geremek, a zastępcą Andrzej Wielowieyski. Klub, początkowo pozostający w opozycji, po wejściu w koalicję ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym przeobraził się w zaplecze polityczne rządu Tadeusza Mazowieckiego. Ministerstwo Spraw Zagranicznych w nowym rządzie objął Krzysztof Skubiszewski, który na wstępie zadeklarował oparcie stosunków z ZSRR na wzajemnym poszanowaniu interesów narodowych i wystrzeganiu się destabilizacji istniejącego porządku międzynarodowego. Jednocześnie dążył do szybkiego odpartyjnienia polityki zagranicznej. W grudniu 1989 roku zatrudnił Jerzego Makarczyka, który jako sekretarz stanu przejął odpowiedzialność za politykę wschodnią, a w 1990 roku zdymisjonował wywodzącego się z PZPR wiceministra Bolesława Kułskiego. W czerwcu 1990 roku zreorganizował MSZ. Powstał Departament Europy, złożony z pięciu Wydziałów: Niemieckiego, Radzieckiego, Europy Zachodniej, Europy Środkowej i Ogólnego. Wydział Radziecki składał się z referatów terytorialnych: radzieckiego, rosyjskiego, ukraińskiego, białoruskiego, państw bałtyckich, Azji Centralnej, Zakaukazia. Wicedyrektorem Departamentu Europy został Grzegorz Kostrzewa-Zorbas, który kontrolował także Wydział Radziecki².

W marcu 1990 roku Grzegorz Kostrzewa-Zorbas przedstawił „Tezy do polskiej polityki wschodniej u progu lat 90.”. Zapowiedział w nich dostosowanie polskiej polityki do złożonej struktury ZSRR. Obok stosunków z ZSRR, Polska miała budować relacje z zaprzyjaźnionymi republikami związkowymi, podpisywać z nimi dwustronne deklaracje o przyjaźni i współpracy, a z republikami przygranicznymi – także układy o granicach. Jak to ujął Krzysztof Skubiszewski: „Poziom pluralizacji naszych stosunków ze Związkiem Radzieckim musi być dostosowany do poziomu wewnętrznej pluralizacji naszego sąsiada wziętego jako całość”. Polityka ta została nazwana polityką dwutorowości. Skubiszewski zamierzał zróżnicować polskie podejście wobec republik w zależności od tego, czy zamierzały dobrowolnie pozostać w ZSRR, czy dążyły do jego opuszczenia. W *exposé* wygłoszonym 26 kwietnia 1990 roku szczególną uwagę poświęcił Litwie. Zapewnił, że polski rząd poparł wyrażone przez Radę Najwyższą Litwy dążenie do „samostanowienia narodowego prowadzącego do uzyskania odrębnej państwowości”³.

² I. Słodkowska, *Komitety Obywatelskie 1982–1992. Rdzeń polskiej transformacji*, Warszawa 2014, s. 138–139; szerzej o tym: A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Kraków 2013, s. 57–64; *Polityka polska na progu niepodległości. Przemówienie wygłoszone podczas debaty generalnej na 44 sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ 25 IX 1989 r.* [w:] K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993*, Warszawa 1997, s. 21; *Wywiad K. Skubiszewskiego dla „Rzeczpospolitej”, nr 266* [w:] K. Skubiszewski, op. cit., s. 23; J. Strzelczyk, *Ucieczka ze Wschodu. Rosja w polskiej polityce 1989–1993*, Warszawa 2002, s. 28, 30, 34, 45.

³ J. Strzelczyk, op. cit., s. 46–47, 50–51; *Doroczne exposé wygłoszone w sejmie 26 IV 1990 r.* [w:] K. Skubiszewski, op. cit., s. 47, 50; *Odpowiedź na debatę poświęconą polityce wschodniej udzielona w Senacie 7 IX 1990 r.* [w:] K. Skubiszewski, op. cit., s. 73. Od 26 IV 1990 r. republiki związkowe w ZSRR mogły wymieniać przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych oraz utrzymywać stosunki gospodarcze z obcymi państwami.

SYTUACJA W LITEWSKIEJ SOCJALISTYCZNEJ REPUBLICE RADZIECKIEJ
W LATACH 1988–1990

Postulat niepodległości Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (dalej: Litewska SRR) sformułował, powołany do życia 23 maja 1988 roku, ruch poparcia dla reformy Michaiła Gorbaczowa, czyli Litewski Ruch na Rzecz Przebudowy (Demokratinis sajudis persitvarkymui remti, dalej Sajudis). W październiku jego przewodniczącym został Vytautas Landsbergis. Początkowo celem Sajudisu było uzyskanie dla Litwy suwerenności w ramach ZSRR, w tym prawa do: członkostwa w organizacjach międzynarodowych; utrzymywania stosunków dyplomatycznych; likwidacji monopolu partii komunistycznej; uznania litewskiego za język państwowy; nauczania w języku ojczystym⁴.

Sajudis uzyskał poparcie części deputowanych Rady Najwyższej Litewskiej SRR i kierownictwa Komunistycznej Partii Litwy. Dzięki temu na sesji Rady Najwyższej w dniach 17–18 listopada 1988 roku dokonano nowelizacji konstytucji, uznając litewski za język państwowy. Znajomość litewskiego (dekret Prezydium Rady Najwyższej z 25 I 1989 r.) stała się obowiązkowa w administracji republiki. Nauka w szkole miała się odbywać w języku ojczystym. Mniejszości narodowe mogły uzyskać możliwość tworzenia przedszkoli i szkół ogólnokształcących, jednak nauka w szkole podstawowej miała się odbywać w języku litewskim. Ustawy językowe niepokoiły mniejszości narodowe na Litwie. W wyborach delegatów na Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR 26 marca 1989 roku Sajudis na 42 miejsca zagwarantowane dla Litewskiej SRR zdobył 38 mandatów. Wygrana Sajudisu umożliwiła uchwalenie przez Radę Najwyższą Litwy (18 V 1989 r.) Deklaracji o suwerenności państwowej Litwy i przyjęcie zasady pierwszeństwa prawa republikańskiego przed federalnym. 7 grudnia 1989 roku Rada Najwyższa zniosła zapis o przewodniej roli partii komunistycznej⁵.

Ożywienie polityczne na Litwie zaktywizowało polską mniejszość. 5 maja 1988 roku powstało Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie, a jego prezesem został Jan Sienkiewicz. W 1989 roku przekształciło się ono w Związek Polaków na Litwie, którego celem, oprócz rozwoju akcji oświatowej i kulturalnej, stało się wyłonienie politycznej reprezentacji Polaków. 12 maja 1989 roku polscy deputowani zebrani się na Zjeździe Deputowanych Wileńszczyzny powołali Koordynacyjny Zarząd do utworzenia Polskiego Autonomicznego Obwodu w składzie Litewskiej SRR. W wyniku prac zarządu Solecznicka (6 IX 1989) i Wileńska Rada Rejonowa (15 V 1990) przyjęły uchwałę o utworzeniu dwóch polskich Rejonów Narodowościowych na zasadach samorządu terytorialnego w składzie Litewskiej SSR. Rada

⁴ P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 221, 223–224, 226, 246; *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005, s. 317–318; J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004, s. 99.

⁵ A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001, s. 229, 234; *Systemy polityczne...*, s. 318; P. Łossowski, op. cit., s. 104, 226; J. Zieliński, op. cit., s. 101–104; J. Strzelczyk, op. cit., s. 48.

Najwyższa Litwy uznała je za niezgodne z konstytucją i bezprawne (21 IX 1989). Rady Rejonowe wybrane w wyborach 24 marca 1990 roku nie zrezygnowały jednak z tego projektu, co zapowiadało poważny polityczny konflikt⁶.

POLSKO-LITEWSKIE KONTAKTY W LATACH 1989–1990

O ile Ministerstwo Spraw Zagranicznych musiało się liczyć ze szczególną sytuacją Litwy, będącej częścią ZSRR, o tyle posłowie i senatorowie OKP mogli bez większych przeszkód demonstrować poparcie dla Sajudisu w ramach zwyczajowych kontaktów z deputowanymi organów przedstawicielskich ZSRR i jego republik związkowych. Klub wprawdzie miał ograniczone możliwości prowadzenia polityki zagranicznej ze względu na brak środków, ale – jak to określił Bronisław Geremek – dysponował dużą siłą perswazji i silnym poczuciem solidarności z demokratycznymi przemianami zachodzącymi w Europie Środkowej i Wschodniej, ponieważ: „jakaś część polskiej iskry jest we wszystkich tych zmianach, we wszystkich krajach”⁷. W przeddzień 50. rocznicy wybuchu drugiej wojny światowej, 30 sierpnia 1989 roku, Senat Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przyjął oświadczenie skierowane na ręce sekretarza Sajudisu Virgilijusa Čepaitisa, w którym zawarł stwierdzenie o nienaruszalności istniejących granic w Europie⁸.

7 października 1989 roku na Litwę udał się Grzegorz Kostrzewa-Zorbas, wówczas jeszcze wiceprezes Zarządu Niezależnego Centrum Studiów Międzynarodowych, a jednocześnie sekretarz merytoryczny Komisji do spraw Mniejszości Narodowych Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”. Podczas pobytu (do 14 X 1989) spotkał się z Vytautasem Landsbergisem i Virgilijusem Čepaitisem, członkami Rady Najwyższej i komisji problemowych Sajudisu, a także z Czesławem Okńczycem, wiceprezesem Związku Polaków na Litwie, i Bronisławem Makowskim, wiceprzewodniczącym Litewskiego Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego. Owocem jego wizyty był obszerny raport skierowany do Senackiej Komisji Spraw Zagranicznych i Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego⁹.

Kostrzewa-Zorbas przekonywał w nim, że zaplanowane na luty 1990 roku wybory do Rady Najwyższej Litwy wygra Sajudis, więc jedyna droga do zbliżenia z Litwą wiodła poprzez kontakty z tym ruchem. Kostrzewa-Zorbas zdecydowanie potępił

⁶ Kopia Deklaracji II Zjazdu Deputowanych Rad Terenowych Wileńszczyzny z 1 VI 1990, Archiwum Senatu (dalej: AS), OKP BZ, 19/343; G. Błaszczyk, *Litwa współczesna*, Warszawa–Poznań 1992, s. 150, 336–337; P. Łossowski, op. cit., s. 234.

⁷ Przemówienie (nieautoryzowane) B. Geremka z 28 II 1990 r., Informator Parlamentarny Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego i Komitetów Obywatelskich (dalej: Informator Parlamentarny), nr 27, 15 XI 1990, s. 11; Informator Parlamentarny, nr 13, 15 III 1990, s. 9.

⁸ Oświadczenie Senatu PRL z dnia 30 sierpnia 1989 r. w pięćdziesiątą rocznicę wybuchu II wojny światowej, AS, OKP BZ, 19/334.

⁹ G. Kostrzewa-Zorbas, Stosunki polsko-litewskie. Uwagi i propozycje, 23 X 1989 r., AS, OKP BZ 19/334.

projekt utworzenia polskiego okręgu autonomicznego, nie tylko jako źródło polsko-litewskiego konfliktu, ale także jako szkodliwy z punktu widzenia interesów polskiego bezpieczeństwa i niebezpieczny precedens zmierzający do „podważenia terytorialnego *status quo* w Europie, ze wszystkimi konsekwencjami”. Uważał, że dużo lepsza była koncepcja utworzenia samorządu o różnych uprawnieniach, w tym językowych (wprowadzania dwujęzycznych tablic, drugiego języka urzędowego jako uzupełniającego w administracji i wymiarze sprawiedliwości). Zaznaczył, że została ona „nieformalnie przedyskutowana” i „wstępnie przyjęta” przez osobistości z kierownictwa Sajudisu, wielu wileńskich działaczy Związku Polaków, przedstawicieli litewskiej mniejszości w Polsce oraz Komisję do spraw Mniejszości Narodowych Komitetu Obywatelskiego. Litwini w Polsce mieliby podobne prawa na zasadzie wzajemności. Jednocześnie Kostrzewa-Zorbas dyskwalifikował całe kierownictwo Związku Polaków na Litwie (Jana Ciechanowicza, Jana Sienkiewicza, Macieja Maciejka, Michała Mackiewicza), wytykając jego członkom partyjne i agenturalne powiązania, wrogość w stosunku do „Solidarności” i polskiego rządu (Związek Polaków na Litwie nie złożył gratulacji premierowi Tadeuszowi Mazowieckiemu). Partnera do rozmów dostrzegał wśród członków Oddziału Wileńskiego Związku Polaków na Litwie, kierowanego przez Czesława Okinczyca. Kostrzewa-Zorbas oskarżył aparat Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Komunistycznej Partii Litwy o podgrzewanie konfliktu na Litwie. Postulował więc niezwłoczne przystąpienie reprezentacji polskiego społeczeństwa na czele z Senatem, do „aktywnego udziału w polityce polsko-litewskiej”. Dostrzegał także konieczność przywrócenia więzi z Polakami mieszkającymi na Litwie w celu, jak pisał w raporcie: zrozumienia przez nich polskiej racji stanu. Kostrzewa-Zorbas zachęcał, by ułatwić przywódcom Sajudisu nawiązanie kontaktu z polskim Parlamentem, przede wszystkim z Senatem¹⁰.

W rezultacie Bronisław Geremek 6 listopada 1989 roku wystosował do Vytautasa Landsbergisa zaproszenie na nieoficjalną konferencję z udziałem przedstawicieli „Solidarności” i różnych nurtów Sajudisu. Z polskiej strony proponował zaprosić senatorów: Jana Józefa Lipskiego, Bogdana Lisa, Ryszarda Reiffa, Andrzeja Wajdę, i posłów: Zbigniewa Janasa, Henryka Wujca oraz Bogdana Borusewicza jako członka kierownictwa NSZZ „Solidarność”. Celem spotkania miała być normalizacja stosunków polsko-litewskich, a punktem wyjścia – obustronne potwierdzenie ostatecznego charakteru granicy polsko-litewskiej. Geremek zamierzał przedyskutować: otwarcie granicy polsko-litewskiej¹¹; zagwarantowanie Litwinom w Polsce i Polakom na Litwie praw zawartych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i późniejszych aktach międzynarodowych; możliwość rozwiązania problemów mniejszości na drodze rozwoju samorządu terytorialnego, który pozwoliłby im zaspokajać swe aspiracje w ramach tolerancyjnych państw obywatelskich. Strona litewska zaproponowała włączenie do rozmów problemu współpracy w walce z kryzysem i sposoby dochodzenia do gospodarki rynkowej, a także wymianę informacji dotyczących polskich

¹⁰ Ibidem.

¹¹ 20 X 1989 r. Litewska SRR ograniczyła ruch osobowy dla obywateli państw RWPG.

doświadczeń w kontaktach z EWG, MFW i innymi instytucjami międzynarodowymi. Termin ustalono na 27–28 grudnia 1989 roku¹².

Przed spotkaniem z litewską delegacją Kostrzewa-Zorbas przygotował dla posłów OKP strategię rozmów. W kwestii granic chciał skłonić Sajudis do publicznego potwierdzenia znajomości polskiego stanowiska w kwestii nienaruszalności istniejących granic. Sajudis powinien także zapowiedzieć zniesienie utrudnień w ruchu dwustronnym między Polską a Litwą, co umożliwiłoby społeczny dialog. Najważniejszą sprawą było uzyskanie od Sajudisu zgody na utworzenie samorządu terytorialnego o dużych językowych uprawnieniach. Dla dwujęzyczności regionów samorządowych Kostrzewa-Zorbas gotów był poświęcić inne postulaty polskiej mniejszości. Chciał także, by Sajudis udzielił cichego poparcia Polakom kandydującym do Rady Najwyższej Litwy z miejskich okręgów wyborczych Wilna. Chodziło o to, by do Rady weszła grupa wielkowiejska, gotowa do współpracy z „Solidarnością” i Sajudisem, kosztem konserwatywnego kierownictwa Polaków na Litwie, mającego poparcie ludności wiejskiej. Na koniec Kostrzewa-Zorbas radził, by w razie braku konkretnych postanowień nie ogłaszać wspólnego komunikatu, a jedynie zapowiedzieć kontynuowanie rozmów, najlepiej w Wilnie¹³.

Udział w konferencji ze strony litewskiej potwierdzili: Vytautas Landsbergis, Virgilijus Čepaitis, Kazimieras Antanavicius, Egidijus Klumbys, Kazimieras Motieka, Romualdas Ozolas, Vidmantas Saudargas, Jozuas Tumelis, Kazimieras Moka, Laima Margarita Pangonyte, zaś z polskiej strony senatorowie: Andrzej Wielowieyski, Ryszard Ganowicz, Erwin Kruk, Ryszard Juszkievicz, Jan Józef Lipski, Ryszard Reiff, Zbigniew Romaszewski, Andrzej Wajda, posłowie Bronisław Geremek i Henryk Wujec, Józefa Hennelowa, Zbigniew Janas, Paweł Łączkowski, Adam Michnik, Jerzy Wuttke, Bogdan Borusewicz oraz eksperci i doradcy: Janusz Belniak, Marek Karp, Grzegorz Kostrzewa-Zorbas. Powitanie litewskiej delegacji w Sejmie było serdeczne, Vytautas Landsbergis odpowiedział po polsku. Obrady toczyły się bez udziału dziennikarzy, a na zakończenie wydano wspólny komunikat podpisany przez Vytautasa Landsbergisa i Bronisława Geremka. Informowano w nim, że podczas obrad poruszano kwestie wzajemnych stosunków, umacniania poczucia bezpieczeństwa i zaufania, problemy ruchu granicznego, perspektywy współpracy gospodarczej, kwestie historyczne i prawne. Sytuację Polaków na Litwie i Litwinów w Polsce omawiano z perspektywy ich udziału w przyszłym samorządzie lokalnym. Postanowiono kontynuować spotkania i powołać wspólną komisję do spraw gospodarczych, społeczno-kulturalnych i historycznych¹⁴.

Podczas konferencji prasowej litewska delegacja przyznała, że najtrudniejszym problemem był projekt utworzenia polskiego okręgu autonomicznego na Litwie. Vytautas Landsbergis wyraził przekonanie, że postulaty Polaków na Litwie mogą być

¹² List B. Geremka do V. Landsbergisa z 6 XI 1989 r., AS, OKP BZ, 19/334; G. Kostrzewa-Zorbas, Propozycja konkretnych celów rozmów OKP-Sajudis 27–28 grudnia 1989, 26 XII 1989 r., AS OKP BZ, 19/334.

¹³ G. Kostrzewa-Zorbas, Propozycja konkretnych celów...

¹⁴ Lista litewskich i polskich przedstawicieli na spotkanie OKP-Sajudis, bez daty, AS, OKP BZ 19/334; Informator Parlamentarny, nr 8/9, 1–15 I 1990, s. 31–32.

zaspokojone przez wprowadzenie przepisów o mniejszościach narodowych i samorządzie lokalnym. Rady terenowe mogłyby decydować, czy w danym okręgu obok litewskiego miałyby obowiązywać drugi język urzędowy, a wybór szkoły należałby do rodziców. Strona litewska liczyła na wsparcie polskiej strony w tej sprawie. Landsbergis oświadczył poza tym, że dla Litwinów jest bardzo ważna polska deklaracja w sprawie Wilna. Nie sprecyzował jednak, kto powinien ją wydać: Sejm, rząd, prezydent czy OKP. Na pytanie o otwarcie granicy goście nie chcieli się wypowiadać z powodu braku kompetencji¹⁵.

Wybory do Rady Najwyższej Litwy (24 II i 5 III 1990 r.) wygrał – zgodnie z polskimi oczekiwaniami – Sajudis, zdobywając 90 mandatów na 141. Już 8 marca 1990 roku Vytautas Landsbergis zaprosił Ryszarda Reiffa, Piotra Andrzejewskiego, Ryszarda Ganowicza, Bronisława Geremka, Henryka Wujca i Adama Michnika na pierwszą sesję wybranej w wolnych wyborach Rady Najwyższej Litwy, zaplanowanej na 11 marca 1990 roku. Dzięki temu polska delegacja obserwowała nie tylko osobisty sukces Landsbergisa, wybranego na przewodniczącego Rady Najwyższej, ale także przyjęcie *Aktu Rady Najwyższej Republiki Litewskiej o przywróceniu niepodległego Państwa Litewskiego*. Na tej historycznej sesji litewscy deputowani przywrócili suwerenną władzę państwa litewskiego na jego terytorium, potwierdzili obowiązującą moc deklaracji z 1918 i 1920 roku, dotyczących niepodległości Litwy, i nienaruszalność terytorialną państwa, a także przywrócili nazwę państwa Republika Litewska i jego poprzednie godło „Pogoń”¹⁶.

OKP udzielił poparcia litewskiej deklaracji niepodległości. Janusz Onyszkiewicz zgłosił (21 III 1990) projekt uchwały uznającej deklarację parlamentu Litwy za naturalną konsekwencję uznania nieważności paktu Ribbentop-Mołotow. Obok wyrazów radości z powrotu Litwinów do rodziny wolnych narodów wyrażano przekonanie, że wzajemne stosunki będą się opierać na zasadzie braterstwa, dobrego sąsiedztwa i partnerstwa. Podkreślono, że granice ukształtowane po drugiej wojnie światowej stały się trwałym elementem europejskiego porządku. Wyrażano nadzieję, że proces odbudowy państwowości Litwy będzie przebiegał pokojowo i szybko, z udziałem Polaków mieszkających na Litwie, a wolna Litwa stworzy warunki do oparcia stosunków między Polakami a Litwinami na zasadzie poszanowania praw mniejszości, lojalności i przyjaźni. Sejm przyjął uchwałę większością 297 głosów, przy 5 sprzeciwiających się i 28 wstrzymujących 22 marca 1990 roku. Depeszę gratulacyjną wysłał też Landsbergisowi Lech Wałęsa. Poparcie dla samostanowienia narodowego, prowadzącego do uzyskania odrębnej państwowości, wyraził również rząd¹⁷.

¹⁵ Informator Parlamentarny, nr 8/9, 1–15 I 1990, s. 32 c.

¹⁶ A. Czajowski, op. cit., s. 234; J. Zielinski, op. cit., s. 104, 120, 128, na s. 104 autor błędnie podaje datę 24 III 1990 r.; *Systemy polityczne...*, s. 324; List V. Landsbergisa z 8 III 1990 r., AS, OKP BZ 19/334; P. Łossowski, op. cit., s. 228.

¹⁷ Propozycja uchwały sejmowej w sprawie niepodległości Litwy, bez daty, AS, OKP BZ, 19/334; Informator Parlamentarny, nr 15/1990, 15 IV 1990, s. 1; Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 marca 1990 r. w sprawie Litwy, „Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 11, Warszawa, 30 III 1990, www.monitorpolski.gov.pl/ [dostęp: 30 XII 2014]; *Polityka zagraniczna odrodzonego państwa. Doroczne exposé z 26 IV 1990 r.* [w:] K. Skubiszewski, op. cit., s. 50; J. Strzelecki, op. cit., s. 50.

W marcu 1990 roku wizytę w Polsce złożyli przedstawiciele Komisji Zagranicznej Rady Najwyższej Litwy (Waldemaras Katkus, pierwszy zastępca przewodniczącego Komisji Zagranicznej; Wiodmantas Powiljonis, członek Komisji Zagranicznej i Komisji Obrony Kraju; Michał Jackjawiczius, pracownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych Litwy) w celu omówienia otwarcia konsulatów polskiego w Wilnie i litewskiego w Warszawie. Rewizyta polskich posłów i senatorów na Litwie nastąpiła 26–28 marca 1990 roku na zaproszenie Vytautasa Landsbergisa, który proponował, aby w skład polskiej delegacji weszli: Bronisław Geremek, Andrzej Wielowieyski, Henryk Wujec, Józefa Hennelowa, Ryszard Ganowicz. Polskich gości przyjęli Vytautas Landsbergis i premier Kazimiera Prunskiene (27 III 1990). Delegacja OKP potwierdziła ostateczny charakter granicy między Polską a Litwą i wyraziła poparcie dla odbudowy niepodległego państwa litewskiego. Obie strony wyraziły przekonanie, że uzyskały możliwość wzorowego dla regionu ułożenia wzajemnych stosunków, w tym stosunków narodowościowych. Potwierdzono prawo mniejszości narodowych do zachowania tożsamości kulturowej i językowej w oświacie i samorządzie. Poruszono też problem otwarcia bezpośredniego połączenia kolejowego między Polską a Litwą oraz dostępności transmisji polskiej telewizji na Wileńszczyźnie. Na zakończenie rozmów wydano wspólne oświadczenie podpisane przez Geremka i Čepajtisa. Radzieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych uznało je za ingerencję w wewnętrzne sprawy ZSRR. W dużo gorszej, pełnej napięcia atmosferze odbyło się spotkanie delegacji OKP z dziesięcioma polskimi posłami do Rady Najwyższej Litwy. Tylko trzech z nich popierało Sajudis. Andrzej Wielowieyski odniósł jednak (jak się później okazało błędne) wrażenie, że nastąpiło pewne zbliżenie stanowisk¹⁸.

Wizyta delegacji OKP na Litwie odbywała się w trudnym dla niej okresie. Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR (do którego Litwini nie wysłali już delegatów) uznał akt z 11 marca 1990 roku za nielegalny. Michaił Gorbaczow 16 marca 1990 roku zażądał jego anulowania, a gdy Landsbergis odmówił (17 III 1990), ogłosił 19 kwietnia 1990 roku blokadę gospodarczą Litwy¹⁹.

Na wniosek Bronisława Geremka minister łączności Marek Kucharski zwolnił z opłaty pocztowej paczki z darami dla Litwy. Po zamknięciu przez ZSRR przejścia w Ogrodnikach postanowiono stworzyć magazyn na napływające dary w Puńsku, a następny planowano w Sejnach. Powołany został Komitet Pomocy Litwie, w którego działalność zaangażował się Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność”. Nie ustawały też kontakty przedstawicieli polskiego i litewskiego parlamentu. W dniach od 5 do 8 maja 1990 roku podczas pobytu na Litwie senator Tadeusz Kłopotowski dwukrotnie spotkał się z Landsbergisem. Próbował zainteresować go polsko-szwedzką inicjatywą zorganizowania konferencji bałtyckiej. Landsbergisa bardziej jednak interesowała sytuacja w kraju. Gdy Kłopotowski zachęcał go do „okrążania prezydenta Gorbaczowa dalszymi inicjatywami dialogu”, Landsbergis odparł, że trudno okrążać, gdy samemu jest się okrążonym. Kłopotowski przeprowa-

¹⁸ Telegram z Wilna z 21 III 1990 r., AS, OKP BZ, 19/334; Zaproszenie V. Landsbergisa z 14 III 1990 r., AS, OKP BZ, 19/334; Kopia komunikatu z 27 III 1990 r., AS, OKP BZ, 19/334; Informator Parlamentarny, nr 15/1990, 15 IV 1990, s. 4; J. Strzelczyk, op. cit., s. 50.

¹⁹ P. Lossowski, op. cit., s. 228–229; J. Strzelczyk, op. cit., s. 49.

dził także rozmowę z Čepajtisem na temat trudnej sytuacji zaopatrzeniowej Litwy i polskich obietnic utworzenia składu w Puńsku. Čepajtis zapytał także, czy strona polska ma specjalistę, który pomógłby zorganizować Litwinom służbę ochrony rządu. Tadeusz Kłopotowski spotkał się także z Polakami o bardzo zróżnicowanym stosunku do Sajudisu. Wszyscy jednak podzielali jego pogląd, że dzięki poparciu litewskich dążeń transmisja polskiej telewizji na Litwie stała się możliwa. Jej programy polepszyły wizerunek Sajudisu wśród Polaków, ale nie na tyle, by zmniejszyć ich obawy przed negatywnymi skutkami planowanego nowego podziału terytorialnego Litwy. Kłopotowski dostrzegł także brak polskiej prasy na Litwie i postanowił doprowadzić do wznowienia jej kolportażu²⁰.

Wkrótce po wizycie Tadeusza Kłopotowskiego, 15 maja 1990 roku, Sełecznicza Rada Rejonowa ogłosiła powstanie Polskiego Rejonu Narodowościowo-Terytorialnego. Rada Najwyższa Litwy unieważniła tę uchwałę, ponieważ zawierała odniesienia do konstytucji ZSRR i Litewskiej SRR. Podobny los spotkał uchwałę wileńskiej Rady Rejonowej z 24 maja 1990 roku, potwierdzającą uchwałę z września 1989 roku o powstaniu Polskiego Rejonu Narodowościowo-Terytorialnego na Litwie. W tej sytuacji delegaci Rad Rejonowych rejonu wileńskiego, sełeczniczego, części święciańskiego, szyrwinckiego i trockiego na zjeździe w Zawiszańcach wystosowali (1 VI 1990) apel do Rady Najwyższej Litwy, przekonując, że utworzenie polskiej jednostki narodowościowo-terytorialnej świadczyłoby o demokratyzacji życia społecznego na Litwie i pozwoliło przezwyciężyć wielowymiarową dyskryminację polskiej ludności. Za apelem głosowało 211 deputowanych na 250²¹.

Wspomniana inicjatywa nie uzyskała wsparcia w Warszawie. W okresie narastającej radzieckiej presji na Litwę Polska okazała wsparcie litewskiemu rządowi: 20 maja 1990 roku Krzysztof Skubiszewski spotkał się z ministrem spraw zagranicznych Litwy, a 21 czerwca 1990 roku Tadeusz Mazowiecki przyjął Kazimierę Prunskienę według protokołu przewidzianego dla premierów niepodległych państw. Panią premier przyjął także marszałek Senatu Andrzej Stelmachowski, wicemarszałek Sejmu Andrzej Wielowieyski, Bronisław Geremek i Krzysztof Skubiszewski. Kazimiera Prunskienę nie uzyskała jednak obietnicy otwarcia w Polsce Biura Interesów Litewskich. Wobec trudnej sytuacji 29 czerwca 1990 roku Rada Najwyższa Litwy zdecydowała się wprowadzić studniowe moratorium na wykonanie deklaracji niepodległości z 11 marca 1990 roku²².

W 1990 roku OKP podtrzymywał intensywne kontakty z Sajudisem. 19 czerwca 1990 roku na zaproszenie Vytautasa Landsbergisa na Litwę udali się senatorowie OKP: Janusz Ziółkowski, Zbigniew Romaszewski, Tadeusz Kłopotowski, oraz posłowie: Zbigniew Janas i Bronisław Geremek, by uczestniczyć w specjalnym posie-

²⁰ List B. Geremka do M. Kucharskiego, bez daty, AS, OKP BZ, 19/334; T. Kłopotowski, Sprawozdanie z pobytu na Litwie (5–8 maja 1990 r.), AS, OKP BZ, 19/334; Informator Parlamentarny, nr 18/1990, 1 VI 1990, s. 1.

²¹ J. Strzelczyk, op. cit., s. 53; Apel do Rady Najwyższej Litwy z 1 VI 1990 r., AS, OKP BZ, 19/343.

²² R. Kupiecki, K. Szczepanik, *Polityka zagraniczna Polski 1918–1994*, Warszawa 1995, s. 127; J. Strzelczyk, op. cit., s. 49, 52; Informator Parlamentarny, nr 20/1990, 1 VII 1990, s. 16.

dzeniu Rady Najwyższej Litwy w rocznicę wydarzeń z czerwca 1940 roku. OKP przekazał również dwa miliony złotych ze sprzedaży książek i znaczków na wsparcie wakacyjnego pobytu dzieci z Litwy w Dolinie Popradu. Obchody 580. rocznicy bitwy pod Grunwaldem 15 lipca 1990 roku dały okazję do wizyty w Polsce Vytautasa Landsbergisa i wicepremiera Romualdasa Ozolasa. Przy tej okazji Landsbergis spotkał się z marszałkami Sejmu i Senatu oraz z prezydentem Wojciechem Jaruzelskim. W dniach 20–23 lipca 1990 roku na Litwę udali się Edmund Krasowski i Krzysztof Dowgiałło w ramach wizyty Komisji Stosunków Gospodarczych z Zagranicą i Gospodarki Morskiej²³.

Polskie MSZ starało się wspierać obecność Litwy na arenie międzynarodowej. Litwa, Łotwa i Estonia otrzymały zaproszenie na organizowaną przez Szwecję i Polskę konferencję w Ronneby w dniach 2–3 września 1990 roku, poświęconą współpracy bałtyckiej. W konferencji uczestniczyły także Dania, Finlandia, RFN i NRD. Państwa bałtyckie mogły występować pod własnymi flagami w ramach delegacji ZSRR. Litwa odrzuciła jednak to zaproszenie, uważając taką formułę za niewystarczającą²⁴.

Kwestia stosunków z Litwą została przedyskutowana w trakcie senackiej debaty o polskiej polityce wschodniej (6–7 IX 1990 r.) z udziałem Krzysztofa Skubiszewskiego. Postulowano, by potwierdzić brak terytorialnych pretensji wobec Litwy. Po przedrukowaniu w Polsce artykułu z amerykańskiej prasy polonijnej, nawiązującego do granicy z 1939 roku, Skubiszewski oświadczył, że wielokrotnie ten postulat spełniał, a pretensji terytorialnych, zgłaszanych przez niektóre środowiska emigracyjne, nie można taktować poważnie. Zapewnił o poparciu niepodległościowych aspiracji Litwy, zwracając jednak uwagę, że Litwa w wielu sprawach nie może sama decydować. Litwini zadeklarowali gotowość do otwarcia połączenia kolejowego z Polską, ale granicę kontrolują radzieckie siły. Skubiszewski przypomniał też, że Litwa, mając od pół roku wewnętrzną samodzielność, nie zdobyła się na polepszenie sytuacji polskiej mniejszości²⁵.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych, mimo rosnącej rezerwy wobec Litwy, nie poparło uchwały II Zjazdu Deputowanych Wileńszczyzny w Ejszyszkach z 6 października 1990 roku o proklamowaniu Polskiego Kraju Narodowościowo-Terytorialnego na Litwie. Ostrzegło natomiast Polaków na Litwie przed przeciwstawianiem się suwerennym prawom Litwy i występowaniem w charakterze „trzeciej siły” w rozmowach litewsko-radzieckich²⁶.

Jesienią 1990 roku OKP doświadczył poważnego kryzysu wewnętrznego. Bronisław Geremek 8 listopada 1990 roku podał do dymisji całe Prezydium Klubu. 10 listopada 1990 roku nowym przewodniczącym został Mieczysław Gil, a pierwszym wiceprzewodniczącym senator Roman Duda, odpowiedzialny jednocześnie za sprawy zagraniczne. Klub miał odtąd działać jako porozumienie niezależnych

²³ Telegram od V. Landsbergisa, AS, OKP BZ, 19/343; Informator Parlamentarny, nr 21/1990, 15 VII 1990, s. 27 i nr 22, 1 IX 1990, s. 25; J. Strzelczyk, op. cit., s. 52.

²⁴ J. Strzelczyk, op. cit., s. 53.

²⁵ *Odpowiedź na debatę poświęconą polityce wschodniej udzielona w Senacie 7 IX 1990 r.* [w:] K. Skubiszewski, op. cit., s. 71, 74–76.

²⁶ J. Strzelczyk, op. cit., s. 54.

ugrupowań politycznych. Roman Duda zapowiedział większą samodzielność OKP w kwestii polityki zagranicznej. Wyrażał przekonanie, że praktykowana dotychczas przez rząd polityka przyjaznych gestów wobec republik radzieckich i jednocześnie utrzymywanie dobrych stosunków z Moskwą przestała być wiarygodna. Oczekiwał „bardziej jednoznacznej” polityki wschodniej. Dostrzegał dwa możliwe warianty ewolucji ZSRR. Pierwszy: utrzymanie Związku za cenę autonomii republik, jak tego chciał Gorbaczow, uważał za korzystniejszy dla Polski, ponieważ powstałoby słabe państwo, zagrożone rozpadem. Drugi: przekształcenie ZSRR w Rosję i zależne od niej satelickie republiki, był dla Polski groźniejszy, ponieważ jednorodna etnicznie Rosja Borysa Jelcyna szybko odbudowałaby swoją potęgę. Roman Duda uważał, że OKP przestał być rządową „agendą” i może podejmować aktywność dla rządu niemożliwą: kształtować kontakty personalne oraz przygotowywać podstawy przyszłych porozumień z radzieckimi republikami²⁷.

Po wyborach prezydenckich i zwycięstwie Lecha Wałęsy Tadeusz Mazowiecki podał się do dymisji i został odwołany z funkcji premiera (14 XII 1990). Nowym premierem (4 I 1991) został Jan Krzysztof Bielecki. Ministrem spraw zagranicznych w jego rządzie pozostał Krzysztof Skubiszewski²⁸.

OKP WOBEC WYDARZEŃ NA LITWIE W 1991 ROKU

W pierwszych dniach stycznia 1991 roku (2 I 1991) Vytautas Landsbergis przywrócił status niepodległości Litwie. Prezydent ZSRR Michaił Gorbaczow 10 stycznia 1991 roku wezwał Radę Najwyższą Litwy, by wycofała akty niezgodne z konstytucją ZSRR i Litewskiej SRR, a następnego dnia rozpoczęła się zbrojna operacja radzieckich sił, które Rada Najwyższa Litwy określiła jako otwartą wojskową agresję. 13 stycznia w Wilnie zginęło 14 osób, jednak budynek Rady Najwyższej nie został zdobyty. Pod koniec stycznia Gorbaczow zrezygnował z operacji zbrojnej na Litwie²⁹.

Już 11 stycznia 1991 roku odbyło się wspólne posiedzenie Komisji Spraw Zagranicznych Sejmu i Senatu z udziałem deputowanego do Rady Najwyższej Litwy Czesława Okinczyca. Opracowano projekt oświadczenia, w którym Sejm i Senat uznały prawo Litwy do wolności; wzywały władze ZSRR, by dotrzymały deklaracji o zapewnieniu pokojowych warunków dla decydowania przez narody o swym bycie politycznym; zaznaczyły, że kwestia Litwy ma międzynarodowy charakter. W oświadczeniu pominięto Łotwę i Estonię, ponieważ Bronisław Geremek nalegał, by oświadczenie było zdecydowanie poświęcone Litwie³⁰.

²⁷ I. Słodkowska, op. cit., s. 371; Informator Parlamentarny, nr 28, 20 XI 1990, s. 5; ibidem, rozmowa z senatorem R. Dudą, przeprowadzona przez Piotra Gerczuka, bez daty, s. 8.

²⁸ I. Słodkowska, op. cit., s. 372–373; A. Dudek, op. cit., s. 147–148. K. Bielecki otrzymał wotum zaufania 12 I 1991 r.

²⁹ P. Łossowski, op. cit., s. 229–232; *Lithuania, Documents, testimonies, comments, 1991.01.13*, Vilnius 1992, s. 23, 26.

³⁰ *Biuletyn Komisji Spraw Zagranicznych* (dalej: *Biuletyn K SZ*), 11 I 1991, s. 1–2, 4–9.

Sytuacja na Litwie została także przedyskutowana na posiedzeniu sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych 16 stycznia 1991 roku. Obecny na posiedzeniu Krzysztof Skubiszewski odrzucił możliwość uznania niepodległości tego państwa, a tym samym otwarcia litewskiej ambasady w Warszawie. Przypomniawszy posłom, że radzieckie wojska cały czas pozostawały na terytorium Polski, a jego osobiste starania o otwarcie polskiego konsulatu w Wilnie nie spotkały się z większym zainteresowaniem strony litewskiej. Zresztą taki konsulat musiałby mieć akceptację ZSRR. Wskazał też, że wprawdzie na Litwie nastąpiła demokratyzacja, ale nie objęła ona polskiej mniejszości, szykanowanej z powodu litewskiego nacjonalizmu. Stanowisko Skubiszewskiego uzyskało aprobatę Komisji³¹.

Nie przeszkodziło to posłom i senatorom OKP demonstrować poparcie dla niepodległościowych dążeń Litwy. Poprzez ciągłe wyjazdy na Litwę utworzyli „most parlamentarny” między Warszawą a Wilnem. W dniach 18–20 stycznia przebywała na Litwie delegacja na czele z Mieczysławem Gilem (Elżbieta Seferowicz, Roman Duda), a od 19 do 23 stycznia: Grażyna Langowska, Marek Dziubek, Józef Lubieniecki, Krzysztof Putra. 30 stycznia 1991 roku do Wilna udali się Jerzy Orzeł i Włodzimierz Mokry, który wystąpił z przemówieniem w Radzie Najwyższej. Polscy parlamentarzyści podpisali wiele deklaracji wspierających Litwę. Podpis senatora Jerzego Andrzejewskiego znalazł się pod deklaracją deputowanych Rosji, Mołdawii i Gruzji z 16 stycznia 1991 roku, w której potępiano wojskową interwencję przeciw suwerennej Litwie i wzywano do stawienia czoła zbrojnej agresji. Następnego dnia senatorowie: Alicja Grześkowiak, Bartłomiej Kołodziej i Antoni Tokarczuk, podpisali apel do parlamentarzystów całego świata, a w szczególności ugrupowań chadeckich i centrowych, by wyrażali solidarność z Litwą poprzez obecność w litewskim parlamencie³².

Aktywnością polskich parlamentarzystów nie był zachwycony Krzysztof Skubiszewski, czemu dał wyraz na spotkaniu Sejmowej i Senackiej Komisji Spraw Zagranicznych 24 stycznia 1991 roku. Poinformował jednak, że zgodził się na otwarcie w Polsce litewskiego Biura Informacyjnego. W trakcie posiedzenia Mieczysław Gil wystąpił z inicjatywą utworzenia przy Radzie Najwyższej Litwy polskiego przedstawicielstwa poselskiego. Inicjatywę tę poparł Jacek Kuroń. Propozycja nie zdobyła powszechnego uznania. Senator Andrzejewski wyraził wątpliwość, czy powinno się tworzyć taką misję, skoro litewskie państwo jest budowane na polonofobii. Większą wagę przywiązywał do monitorowania przypadków łamania praw człowieka na Litwie. Obecny na posiedzeniu Czesław Okinczyc wołał stałe wizyty polskich parlamentarzystów na Litwie, co podkreślało międzynarodowy wymiar konfliktu. Zapewnił przy tym, że polskie koło w Radzie Najwyższej Litwy poparło jej niepodległościowe dążenia³³.

W trakcie dyskusji nad sytuacją Polaków na Litwie Mieczysław Gil przyznał, że poparcie okazywane sąsiadowi nie zaowocowało poprawą sytuacji polskiej mniejszości. W największym stopniu litewskiej polityki gotów był bronić Jacek Kuroń,

³¹ *Biuletyn K SZ*, 16 I 1991, s. 4–6.

³² *Lithuania, documents...*, s. 346–347; polskich podpisów było więcej, ale nie wszystkie odczytano; Informator Parlamentarny, nr 31, 31 I 1991, s. 9, 10, 18.

³³ *Biuletyn K SZ*, 24 I 1991, s. 2–4, 9–10.

wskazując, że wielu Polaków na Litwie popiera ZSRR. Był to raczej głos odosobniony. Stefan Niesiołowski uznał za niewłaściwe dzielenie Polaków i utrzymywanie kontaktów tylko z wybranymi polskimi organizacjami, co działo się podczas wizyt polskich parlamentarzystów na Litwie. Poparł go Józef Oleksy, wzywając do umiaru i „chłodnej kalkulacji” w sprawie Litwy. Przypominał, że politykę zagraniczną prowadzi rząd, a sejm ma ograniczone uprawnienia. Poseł PSL Włodzimierz Krajewski stwierdził, że decydujące przemiany zachodzą na Łotwie, gdzie także mieszkają Polacy, dużo bardziej zjednoczeni niż na Litwie. Postanowiono nie uzależniać poparcia dla litewskiej niepodległości od rozwiązywania problemów polskiej mniejszości, o co zresztą prosił Okinczyc, a co było zgodne z linią prezentowaną przez Krzysztofa Skubiszewskiego. Podjęto też decyzję o powołaniu zespołu senacko-sejmowego do współpracy z Litwą, Łotwą i Estonią³⁴.

Tymczasem Rada Najwyższa Litwy (decyzja z 18 I 1991) postanowiła 9 lutego 1991 roku przeprowadzić referendum w sprawie niepodległości. W trakcie przygotowań do głosowania, 29 stycznia 1991 roku, przyjęto nową ustawę o mniejszościach narodowych, która dopuszczała tworzenie okręgów administracyjnych, uwzględniających podziały etniczne. Landsbergis zaprosił też w charakterze obserwatorów polskich deputowanych (zostali nimi: Antoni Borowski, Ignacy Czeżyk, Marek Jurek, Andrzej Kralczyński, Adam Matuszczak, Walerian Pańko, który 11 lutego wystąpił przed Radą Najwyższą, Czesław Sobierajski). W referendum wzięło udział 84% uprawnionych, z których 90% opowiedziało się za niepodległością. Rada Najwyższa ZSRR uznała to referendum za bezprawne³⁵.

21 lutego 1991 roku zebrał się zespół senacko-sejmowy do spraw współpracy z Litwą, Łotwą i Estonią (Jan Czaja, Krzysztof Dowgiałło, Ryszard Gajewski, Lesław Lech, Stefan Niesiołowski, Józef Oleksy, Piotr Andrzejewski, Józef Dietl, Roman Duda, Alicja Grześkowiak, Józef Kłoczowski, Tadeusz Kłopotowski, Bartłomiej Kołodziej, Edward Wende). Obecny z upoważnienia MSZ Jacek Czaputowicz ujawnił, że zmiany w litewskim prawie mniejszościowym wywołało polskie *aide-mémoire*, które opublikowała litewska prasa. Tadeusz Kłopotowski wyraził zdziwienie, że polscy parlamentarzyści nic o nocie nie wiedzieli, a on sam uznał tekst opublikowany w „Kurierze Wileńskim” za fałszyfikat. Senator Andrzejewski poprosił MSZ o formalne zaopiniowanie wniosku 52 senatorów do Komisji Praw Człowieka ONZ w sprawie powołania komisji do zbadania przypadków naruszenia praw człowieka na Litwie przez ZSRR. Walerian Pańko przedstawił propozycję powołania zespołu polskich i litewskich ekspertów, który pomagałby w kwestii organizacji litewskiego samorządu i rozwiązywania problemu polskiego okręgu na Litwie. Pojawiły się także postulaty wspólnej polsko-litewskiej komisji podręcznikowej i rozszerzenia różnych form współpracy. Podsumowano aktywność polskich posłów na Litwie. Jerzy Zdrada wytknął im brak merytorycznego przygotowania, co dostrzegali sami Litwini. Walerian Pańko wezwał posłów, by składali sprawozdania ze swych wyjazdów. Senator

³⁴ *Biuletyn KSZ*, 24 I 1991, s. 4, 7, 9–11; 21 II 1991, s. 1.

³⁵ *Biuletyn KSZ*, 21 II 1991, s. 6; G. Błaszczuk, op. cit., s. 15; J. Zieliński, op. cit., s. 132–134; List V. Landsbergisa do OKP z 1 II 1990 r., AS, OKP BZ, 19/334; Informator Parlamentarny, nr 32, 18 II 1991, s. 6.

Bartłomiej Kołodziej ostrzegł, że litewscy deputowani usiłują manipulować polskimi posłami przyjeżdżającymi na Litwę. Sam tego doświadczył podczas pobytu w Wilnie (16–17 I 1991), gdy gospodarze starali się ograniczać jego kontakty z polskimi posłami, dyskredytując ich jako komunistów. Na koniec zespół wybrał na przewodniczącego Tadeusza Kłopotowskiego, po czym przekształcił się w grupę parlamentarną do spraw Litwy, Łotwy i Estonii, stawiającą sobie za cel współpracę z parlamentarzystami Litwy w ramach Unii Międzyparlamentarnej³⁶.

W 1991 roku stosunki polsko-litewskie wyraźnie się psuły. Otwarcie Biura Informacyjnego nie skłoniło Litwinów do uznania polskiego konsula delegowanego do Wilna z Mińska. Dyskusja nad tekstem wspólnej deklaracji zaproponowanej przez Polskę przedłużała się. Skubiszewski był rozgoryczony, że pięciokrotnie przyjmując ministra spraw zagranicznych Litwy Algirdasa Saudargasa, nie doczekał się z jego strony zaproszenia na Litwę. Drażniły go nacjonalistyczne incydenty na Litwie: zamurowanie nagrobka arcybiskupa Jana Cieplaka, usunięcie tablicy ku czci Władysława Jagiełły z katedry wileńskiej, lituanizowanie polskich nazwisk na litewskich cmentarzach w sytuacji, gdy Polska ryzykowała, składając w radzieckim MSZ *démarche* domagające się wyjaśnienia wydarzeń na Litwie w świetle dokumentów KBWE. Skubiszewski zamierzał uznać Litwę dopiero wówczas, gdy nie będzie musiał prosić Moskwy o zgodę na przejazd polskiego ambasadora do Wilna. Polska nawiązała stosunki dyplomatyczne z Litwą 5 września 1991 roku³⁷.

Stosunki z Litwą pogorszyła decyzja zjazdu polskich deputowanych z 22 maja 1991 roku, który przyjął statut Wileńskiego Polskiego Kraju Narodowościowo-Terytorialnego w składzie Litwy ze stolicą w Nowej Wilejce. W rezultacie 4 września 1991 roku litewskie władze rozwiązały Wileńską i Solecznicką Radę Rejonową, wprowadzając zarząd komisaryczny. Przeciw tej decyzji zaprotestowała Frakcja Polska w Radzie Najwyższej Litwy. Krzysztof Skubiszewski 10 września 1991 roku poprosił litewski rząd o wstrzymanie wykonania tej decyzji, a 15 września 1991 roku list w tej sprawie wystosował do Vytautasa Landsbergisa prezydent Lech Wałęsa. 12 września 1991 roku Rada Najwyższa Litwy rozwiązała jednak samorząd w rejonie wileńskim i solecznickim. Następnego dnia Komisje Spraw Zagranicznych Sejmu i Senatu we wspólnym oświadczeniu uznały tę decyzję za niezgodną z prawami mniejszości narodowych, zagwarantowanymi w dokumentach KBWE, i wezwały do jej zawieszenia, zgodnie z sugestiami polskiego MSZ. Litewski rząd zignorował także prośbę Skubiszewskiego (z 16 VIII 1991), by nadać Polakom mieszkającym na Litwie obywatelstwo z mocy prawa i zwolnić ich z obowiązku składania deklaracji obywatelstwa i lojalności wobec państwa litewskiego, czego wymagała ustawa z 1990 roku. W tej sytuacji wizyta Krzysztofa Skubiszewskiego na Litwie zapla-

³⁶ *Biuletyn KSZ*, 21 II 1991, s. 1–6, 8–17; Informator Parlamentarny, nr 33, 6 III 1991, s. 8; G. Błaszczuk, op. cit., s. 150.

³⁷ *Biuletyn KSZ*, 21 II 1991, s. 5–6; ibidem, 25 IX 1991, s. 3; *Wywiad dla „Gazety Wyborczej” z 24 I 1991 r. pt. „Nic o Polsce bez Polski”* [w:] K. Skubiszewski, op. cit., s. 112–113.

nowana na 16–18 września 1991 roku nie doszła do skutku, a rozmowy na temat polsko-litewskiej deklaracji przełożono na 3–4 października 1991 roku³⁸.

Rozczarowanie polityką Litwy wyrażano na wspólnym posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych Sejmu, Łączności z Polakami za Granicą, Mniejszości Narodowych i Etnicznych 25 września 1991 roku, które odbyło się z udziałem przedstawicieli MSZ Jana Makarczyka i Jacka Czaputowicza. Tadeusz Kłopotowski, składając sprawozdanie z pobytu na Litwie, poinformował o mało serdecznym przyjęciu, z jakim się spotkał ze strony litewskich deputowanych. Polska oferta współpracy w ramach Unii Międzyparlamentarnej została uznana za spóźnioną, bowiem Litwa już rozpoczęła taką współpracę z Niemcami. Powszechnie podejrzewano, że wizyta polskiej delegacji była formą presji w związku z likwidacją polskiego samorządu. Wprawdzie prywatnie niektórzy litewscy deputowani uznawali tę decyzję za błąd, jednak ze względu na presję opinii społecznej zdobyli się tylko na wstrzymanie od głosu. Mimo to Kłopotowski postulował podtrzymywanie dialogu, a za najlepsze wyjście uważał zorganizowanie wolnych wyborów samorządowych na terenach zamieszkałych przez Polaków. Posłowie zapoznali się także z przyczynami przedłużania się negocjacji nad deklaracją polsko-litewską. Zwłokę wywołało odrzucenie przez stronę litewską postulatów, które MSZ uważało za konieczne. Chodziło o ochronę mniejszości narodowych zgodnie ze standardami wypracowanymi przez Radę Europy; złożenie wzajemnej deklaracji powstrzymania się od działań zmierzających do zmiany struktury narodowościowej; zapewnienie mniejszościom prawa do korzystania z dotacji dla swych organizacji; zagwarantowanie prawa do używania polskich imion i nazwisk oraz nauczania w języku polskim. Niepokój polskiego MSZ wywołały też pogłoski o planowanym połączeniu okręgu wileńskiego i sołecznickiego z Wilnem w celu zmiany stosunków etnicznych oraz zwłoka w przyznawaniu Polakom obywatelstwa litewskiego wobec zbliżającej się na Litwie decyzji o prywatyzacji. Komisje zaakceptowały ostatecznie politykę rządu i przygotowane przez MSZ oświadczenie³⁹.

PODSUMOWANIE

Dynamika przemian zachodzących w ZSRR w latach 1989–1991 oraz praktykowana przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych polityka dwutorowości dały parlamentarzystom OKP możliwość rzeczywistego wpływania na stosunki z republikami radzieckimi i wspierania na ich terenie sił politycznych pokrewnych OKP. Na Litwie polscy posłowie entuzjastycznie poparli niepodległościowe dążenia Sajjuidisu i starali

³⁸ *Biuletyn KSZ*, 13 IX 1991, s. 13; ibidem, 25 IX 1991, s. 348; ibidem, 3–4 VIII 1991, s. 2–4. 3–4 VIII 1991 r. odbyła się sesja wyjazdowa z udziałem litewskich deputowanych, przedstawicieli samorządu.

³⁹ Pierwszą „bardzo udaną” wizytę zagraniczną litewski premier złożył w Niemczech. Zob. G. Błaszczyk, op. cit., s. 248–349; *Biuletyn KSZ*, 25 IX 1991, s. 2, 5–7, 10–17.

się przekonać Litwinów, że nie grożą im z polskiej strony żadne roszczenia. Z upływem czasu stosunek posłów i senatorów OKP do Litwy ulegał jednak stopniowej ewolucji. Okazywane jej bezwarunkowe poparcie ustępowało bardziej wyważonej polityce. Nieufny stosunek OKP do Polaków na Litwie, demonstrujących przywiązanie do ZSRR i dążących do ustanowienia okręgu autonomicznego, zastąpiło większe zrozumienie dla ich postulatów. Klub darzył zaufaniem Krzysztofa Skubiszewskiego, akceptował jego ostrożną politykę, także w kwestii Litwy. Nie ulega wątpliwości, że OKP podejmował wysiłki, aby zbudować stosunki międzypaństwowe polsko-litewskie oparte na przyjaźni i zrozumieniu.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwum Partii Politycznych Instytutu Studiów Politycznych PAN w Warszawie.
 Archiwum Senatu w Warszawie.
 Zespół Biuro Zagraniczne OKP, sygn. 19/334, 19/343, 19/344.
 Informator Parlamentarny Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego i Komitetów Obywatelskich, 1989–1991.

Dokumenty publikowane

Biuletyn Komisji Spraw Zagranicznych, Sejm X kadencji, 1989–1991.
Lithuania, Documents, testimonies, comments, 1991.01.13., State Publishing Center, Vilnius 1992.
 „Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej”, www.monitorpolski.gov.pl/.

Opracowania

Błaszczyk G., *Litwa współczesna*, Warszawa–Poznań 1992.
 Czajowski A., *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001.
 Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Kraków 2013.
 Kupiecki R., Szczepanik K., *Polityka zagraniczna Polski 1918–1994*, Warszawa 1995.
 Łossowski P., *Litwa*, Warszawa 2001.
 Skubiszewski K., *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993*, Warszawa 1997.
 Słodkowska I., *Komitety Obywatelskie 1982–1992. Rdzeń polskiej transformacji*, Warszawa 2014.
 Strzelczyk J., *Ucieczka ze Wschodu. Rosja w polskiej polityce 1989–1993*, Warszawa 2002.

Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005.

Zieliński J., *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004.

Informatory

Nasi w Sejmie i w Senacie. Posłowie i senatorowie wybrani z listy Solidarności, Warszawa 1990.